נשים – האם הן יכולות לקבל הכל (מבט ישראלי השוואתי)?

עמיה ליבליך, פרופסור לפסיכולוגיה (אמריטוס)

האוניברסיטה העברית בירושלים

לפני כשנה הופיע במגזין "אטלנטיק" מאמר שהיכה גלים עצומים בין קוראיו. במאמר זה טענה באריכות המחברת, אן-מרי סלוטר, כי גם היום עדיין הנשים "אינן יכולות להיות הכל". אן- מרי סלוטר, שהיא פרופסורית למדעי המדינה וליחסים בינלאומיים בפרינסטון, ובשנים 2009 עד 2011 הייתה בתפקיד בכיר בבית הלבן כdirector of policy planning , נוהגת לציין בכל מקום שמציגים אותה גם את העובדה שהיא אם לשני בנים בגיל הנעורים. במאמר המנומק שכתבה טענה כי עזבה את מישרתה הממשלתית הבכירה כדי להיות יותר פנויה לבניה, וכי המקרה הפרטי שלה, כמו זה של נשים אחדות שאת חייהן היא מכירה, מוכיח כי גם היום אין נשים יכולות להגיע למיצוי מלא של יכולתן בתחום העבודה, אלא אם כן הן מוותרות על מילוי נאות, לפי הערכתן, של תפקידן כאימהות. היא קוראת לשינוי מדיניות, שיאפשר לנשים שילוב בין חיי העבודה והמשפחה, ובויכוח שהתעורר סביב דבריה מתקנת ומדגישה כי התיקון דרוש לכל אדם, גם לגברים.

כשאני חושבת על המאמר, השאלה המסתתרת בכותרתו, והתגובות העזות שעורר, עולה מיד לבחינה ניסיוני האישי, הפרטי, ומה שידוע לי על חברותי. זהו נושא סבוך וטעון מאוד עבורי, מעין שדה מוקשים: לא רק שהחומר הוא רב כל כך, אלא שכל מה שאגיד יכעיס את חברותי וחברי. רבים יגידו שאני דנה בנושא מנקודת מבט של בעלי פריווילגיות, העשירים והמוצלחים. הפמיניסטיות יטענו שאני שמרנית מדי. השמרניות יגידו שאני פרועה. הגברים יגידו ששוב אני מציגה נשים כקרבן, או להפך - כטובות מהגבר. חברי האקדמאים ייראו בדברים מריחה ווידויית. חברי הסופרים יאשימו אותי באיפוק והסוואה. וגם אני, מן הסתם לא אהיה מרוצה. ובכל זאת...

מבין התמונות האוטוביוגרפיות הרלבנטיות שעולות מיד בדעתי אבחר בשתי אלה:

תמונה ראשונה:

אני ילדה בת 8 או 10. אמא גמרה זה עתה להשכיב את אחיותי התאומות לישון. סבא וסבתא מצד אבא, ניצולי שואה דוברי יידיש, המבלים כל יום אחרי הצהריים בישיבה ממושכת בביתנו הצר, הלכו סוף סוף הביתה. אמא מסיימת את רחיצת הכלים במטבח בחלוק בית פרחוני ולשמחתי איננה מזרזת אותי ללכת לישון בחדר העבודה של אבי, שם, בין מדפי הספרים, פותחים עבורי כל ערב מיטה צבאית מתקפלת לשינה. אמא מדברת כאילו לעצמה, אך בקולה היא פונה אלי, בתה הבכורה: "אישה חייבת להיות עצמאית, זה הדבר הכי חשוב. לא טוב בעיני שאני משרתת את כולם, עובדת בלי סוף בבית ובמטבח, ואבא שלך, אם הוא בכלל בארץ, מבלה בעיסוקיו עד שעה מאוחרת. נמאס לי!" אמרה בטינה, בעוד היא מקשקשת בכלי האוכל ומניחה אותם לייבוש. "ראית פעם את אביך רוחץ כלים? ואפילו מוריד מן השולחן? כשאת תגדלי, תמצאי דרך לחיות אחרת. אף פעם אל תוותרי על עצמאותך, ואז גם הגבר יתחשב בך כשווה."

לא הכל הבנתי אז, אך רוח הדברים חלחלה לנפשי. לימים למדתי כי אמי הייתה כשרונית ומוצלחת כמו אבי בלימודי הגימנסיה העברית בקרקוב, ואחר כך באוניברסיטה בפראג. אבל משנולדו בנותיה, ויתרה מרצונה על מעמדה המקצועי כרוקחת מוסמכת לטובת האימהות, והפכה עקרת בית במישרה מלאה. המשפחה הייתה כל עולמה, אך נסיעותיו של אבי בשליחות תפקידו והיעדרותו המרובה מהבית הכעיסו אותה. למרות שחלפו שנים טרם הבינותי אותה לעומק, עמדתה באותם ימים חדרה לנשמתי.

תמונה שנייה:

זה עתה סיימתי את תואר המוסמך בפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית, תלמידת המחזור השני מאז פתיחת המחלקה, שנסגרה למעלה מעשור קודם לכן בעקבות ההתקפה על השיירה להר הצופים. סיימתי בדיוק בחמש שנים, ובהצטיינות יתרה. מראשית לימודי הפכה האוניברסיטה העברית לביתי. הייתי אסיסטנטית צעירה שכבר לימדה לעיתים בעצמה. הייתי גם נשואה טריה לאהובי ישראל ליבליך, ובטקס חלוקת התעודות - בהריון מתקדם עם בננו הבכור. ימים אחדים אחר הטקס עברתי רגלי בואדי של בית הכרם מביתי לבניין המחלקה לפסיכולוגיה בגבעת רם, ונפגשתי ביוזמתי עם ראש המחלקה

האגדי שלנו, שמפאת כבודו לא אזכיר כאן את שמו. הוא היה גבר צעיר ונהגנו לקרוא לו בשמו הפרטי. "ס." אמרתי, "התחלתי לחשוב על נושא לדוקטוראט". המשכתי ופירטתי את הרעיון הראשוני שלי אז. להפתעתי לא ראיתי על פניו הידידותיות-תמיד סימן של התפעלות או אפילו קבלה. לבסוף נאנח ואמר לי: "הגידי לי עמיה, לשם מה לך דוקטוראט? את אישה, את עומדת להיות אמא, לא יותר כדאי לך, וגם לילד שיוולד, שתהיי מעתה בבית? אולי לפחות לכמה שנים? אל תטרידי את עצמך בנושאי מחקר עכשיו, את הרי עומדת ללדת!" הבעת פני הנדהמת לא מנעה אותו מלהוסיף ולומר: "תיראי את אשתי. יש לנו כבר שני ילדים, והשלישי בדרך. טוב לי שהיא בבית, מנהלת את המשפחה שלנו, וגם לה טוב הדבר! דברי איתה פעם!" הורדתי את מבטי ואמרתי בנחישות: "לא, ס. התינוק יוולד והכל יהיה בסדר, אבל אני ממשיכה ישר עכשיו לדוקטוראט, בדיוק כמו בעלי".

כך גם היה. שנתיים מאוחר יותר, ביולי 1967, צעדתי עם בעלי בשבילי אמפיתיאטרון הר הצופים שנכבש זה עתה, עם עוד כמה עשרות צעירים וצעירות בחולצות לבנות, מקבלי הדוקטוראט הראשונים בהר הצופים לאחר מלחמת ששת הימים. צלמי עיתונות הנציחו את הרגע: זוג צעיר, איש ואשתו, בין מקבלי תואר דוקטור בקמפוס הישן שקם לתחיה. בננו יובל ישב בקהל יחד עם הורינו הגאים.

מאז שבגרתי ועד עצם היום הזה אני משלבת, ולדעתי בהצלחה, בין חיי משפחה, נישואים ואימהות לשלושה ילדים, וחיי עבודה או קריירה אקדמית במשרה מלאה. בעוד שעבורי הייתה זו הדרך הטבעית ביותר, הפליאה על אורח חיי, והבחירה בין עבודה למשפחה, כשני עולמות שאי אפשר לדור בשניהם בכפיפה אחת בשום אופן, הועלו למולי שוב ושוב בעיקר בנסיעותיי למוסדות אקדמיים בחו"ל, בארצות הברית, באירופה וביפן. דווקא בשנים בהם נכח הפמיניזם בכל כוחו בציבור, והעלה את מעמד האישה בתחום החברתי, המדיני והכלכלי על סדר היום, ראו רבות מחברותי, דור ראשון לפמיניזם, כי אין להן

ברירה אלא להכריע ולבחור בין שני התחומים: להיות אישה קרייריסטית בשירות המדינה, בעסקים או באקדמיה, טענו, פירושו לוותר על חיי משפחה, אולי על זוגיות אך בוודאי על אימהות. הן בנו חומה איתנה בין שני התחומים, עלי הסתכלו בתמיהה, וסיכמו: יתכן שבישראל זה אחרת, הרי יש הסכמה כי בארץ הושג שיויון בין המינים, ולראייה - שירות הנשים בצה"ל, השיויון של החברות בקיבוץ וגולדה מאיר, ראש הממשלה! בלי שאכנס כאן היום להפרכת המיתוס הזה, הובילו הדיונים הללו למחשבה רבה מצידי, על עצמי, על נסיבות חיי ועל מה מכל זה אישי לגמרי, או שמא ישראלי.

לסיכום העניין, מול מאמרה של סלוטר, המונח לפני, ולאחר שחלפו כמעט 40 שנה מאז נחשפתי לדיונים שכאלה בקרב הפמיניסטיות, אומר כך: הקונפליקט העז בין חיי משפחה לקריירה מתייחס בעיקר לתקופה בה הילדים קטנים, וגם אם נכלול את גיל ההתבגרות שלהם, כפי שעושה סלוטר, זוהי בסך הכל תקופה חולפת ולא ארוכה בחיי המשפחה. כללית, מדובר בניהול זמן מחד גיסא, ובמערכת עדינה של תמיכה או טרפוד מאידך גיסא. בתרומה לשילוב מוצלח בין חיי משפחה וקריירה עבור אישה משתתפים לדעתי גורמים אחדים, ולמען הקיצור אזכיר שלושה:

1. על האישה לעבוד במקום עבודה המאפשר לוח זמנים גמיש, שנמצא במידה רבה בידי האישה עצמה. משרדי עורכי דין או בתי חולים למשל, הם לחלוטין לא כאלה, ומציבים בפני אימהות לילדים אתגרים בלתי אפשריים. אוניברסיטאות לעומת זאת, ובמיוחד בפקולטות העיוניות, מאפשרות לאישה לעמוד בציפיות הקריירה בלי לבלות כל יום שעות ארוכות מחוץ לביתה. באשר לי, מאז שכתבתי את עבודות הגמר שלי לתארי מוסמך ודוקטור באוניברסיטה העברית, ודרך כל שנות עבודתי, היה אתי תיק ניירות גדול ונאמן, ואחר כך מחשב נייד - מהראשונים בארץ - או דיסק נשלף, שנדדו אתי יום יום מהבית למשרד ובחזרה. העבודה שלי הייתה חלק אינטגראלי מחיי המשפחה. אני מעריכה ב50% לפחות את כמות העבודה שעשיתי בביתי יום יום, בשעה שהילדים היו עסוקים בפעילותיהם, או לאחר ששכבו לישון. הם גדלו, (והושפעו לטובה!) בסביבתה של אמא שכתיבה, קריאה, בדיקת עבודות והכנת שעורים הם חלק ברור מסדר יומה, לא פחות מהכנת ארוחת הערב. נהגתי להשכים יום יום למשרדי שבקמפוס, אך לרוב עזבתי בשעות

אחר הצהריים המוקדמות, ויכולתי להיות פרופסור ואמא במשרה מלאה. בזמנו, ואולי הודות לחריצותי, איש לא ראה בסדר היום שקיימתי סימן להשקעה מועטת מדי בעבודתי.

2. יש לקוות כי לאישה בן זוג המעריך את עבודתה כשווה לשלו, ונהנה מהצלחותיה. הוא יהיה גם מוכן, ויכול מבחינת התעסוקה שלו, לשאת חלק - אולי אף מחצית - מהתפקידים הטיפוליים והחינוכיים הנוגעים למשפחה. בעלי, ישראל ליבליך ז"ל, היה בהחלט כזה. כיון שהיה גם הוא פרופסור באוניברסיטה, יכול היה אף הוא ליצור גמישות מירבית בסדר היום שלו. ללא שיתוף הפעולה שלו ודאי לא הייתי מגיעה למה שהגעתי. לדוגמא, באחת מתקופות השבתון שלנו בארצות הברית, החלטנו לא להכניס את בננו הצעיר, שהיה אז רק בן שנתיים, למערכת החינוך, אלא לטפל בו בעצמנו. חלקנו את השבוע בן חמשת הימים לשתי מחציות, ועסקנו בטיפול בילד ובעבודה האקדמית מחוץ לבית לסירוגין ובאופן שיוויוני. אני מרגישה כי בני זוג שכאלה רווחים היום יותר, ואין ספק כי הכנסה משפחתית כפולה היא מטרה חשובה למשפחות רבות.

3. לגורמים נילווים חשיבות גדולה: על מקום העבודה לראות בעין יפה, ולפחות לא באופן ביקורתי, את המשפחה כחלק מהעצמי של העובדת או העובד, ושל רווחתם. אנשים מרוצים ושלווים יתרמו יותר למקום העבודה. יש לצפות ממקום העבודה שלא יראה את המשפחה כמחבלת במסירותה של העובדת, כפי שאמרה חברתי קתרין בייטסון על האווירה שניסתה לייצר כשהייתה נשיאה של מכללה אקדמית בארה"ב: "Being Mommy is part of being a good president". (זה היה משפט שתליתי מעל שולחן העבודה שלי שנים רבות). חשיבות גדולה גם להורי האישה והבעל בתקופות קריטיות במהלך הקריירה ובניית המשפחה. תמיכתם הפסיכולוגית ולעיתים הכספית - כגון בהעסקת מטפלת - יכולה להכריע את הכף בתקופות קשות.

נשאלת השאלה אם האישה בכלל רוצה בחיים המשלבים קריירה מלאה ומשפחה? בישראל אין זה תמיד נכון. כ-40% מהנשים המועסקות בארץ עובדות במשרה חלקית, לרוב מרצונן - בחירה המעידה היכן הן רואות את מרכז הכובד של חייהן.

כל הנאמר למעלה מהווה הכללה פשטנית, המבוססת כמובן גם על ניסיוני האישי, וההסתייגויות ממנה רבות, למשל: הניסיון האישי שלי אליטיסטי, וכרוך יותר במזל מאשר בתכנון רציונאלי; מקומות עבודה רבים אינם ניתנים לגמישות, כולל מעבדות ובתי חולים במסגרת האקדמית; גם באוניברסיטאות אנו מוצאים פחות מחמישית של נשים בסגל האקדמי הבכיר, מה שמעיד על הקושי הגדול שעליו אולי החלקתי; שנות ההורות החולפות הן דווקא השנים הקריטיות בביסוס הקריירה, (למשל בסוגיית נסיעה לפוסט דוקטוראט), ופיגור בשלב זה יכול לפגוע לצמיתות במהלך ההתקדמות.

כל זה נכון, אך אני בכל זאת מקווה שאני יכולה להוות role model לחברותי הצעירות, ואינני מוותרת על האופציה היפה והאידיאלית לנשים ולגברים כאחד - לעשות הכל (אם זה מה שאתם רוצים), ולחיות עם זה בשלום.

Amia Lieblich, Professor of Psychology (emerita) The Hebrew University of Jerusalem, and President of the Academic College for Society and the Arts.